

К. О. Закоморна

**Державне (конституційне)
право зарубіжних країн
(навчальні матеріали та схеми)**

**Посібник
для підготовки до іспитів**

2-ге видання, перероблене

Харків
«Право»
2016

УДК 342(4/9)(07)
ББК 67.300(0)-923
3-19

Закоморна К. О.

3-19 Державне (конституційне) право зарубіжних країн (навчальні матеріали та схеми) : посіб. для підготов. до іспитів / К. О. Закоморна. – 2-ге вид., переробл. – Х. : Право, 2016. – 280 с.

ISBN 978-966-458-901-4

Запропонований навчально-методичний посібник «Державне (конституційне) право зарубіжних країн (навчальні матеріали та схеми)» складено відповідно до навчальної програми з державного (конституційного) права зарубіжних країн. До посібника увійшли питання до іспиту та відповіді на них.

Посібник призначений для студентів юридичних вищих навчальних закладів усіх форм навчання.

УДК 342(4/9)(07)
ББК 67.300(0)-923

ISBN 978-966-458-901-4

© Закоморна К. О., 2016
© Видавництво «Право», 2016

===== Вступ

На сучасному етапі «Державне (конституційне) право зарубіжних країн» є нормативною дисципліною при підготовці фахівців за спеціальністю «правознавство». Викладання цього навчального курсу зумовлено об'єктивними факторами. По-перше, конституційне право посідає центральне місце у системі права держави, адже встановлює загально визнані інститути демократії та закріплює принципи, на підставі яких розвиваються інші галузі. По-друге, в ході реалізації «Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС» актуальності набуває поглиблене вивчення засад конституційного права держав – членів ЄС. Відповідно до Договору про ЄС Європейський Союз побудований на конституційних цінностях держав – членів ЄС. По-третє, необхідність вдосконалення вітчизняного конституційного процесу потребує вивчення досвіду роботи публічних інституцій як в умовах ліберально-демократичної концепції конституціоналізму, так і в атмосфері становлення засад конституційного правління країн молодій демократії.

Метою навчального курсу «Державне (конституційне) право зарубіжних країн» є: надання комплексу загальнотеоретичних знань про конституційно-правові явища; виховання самостійного і критичного погляду на розвиток конституційного права у різних регіонах світу; формування навичок практичного застосування проведення компаративного аналізу засад конституційного ладу зарубіжних країн.

Запропонований навчально-методичний посібник «Державне (конституційне) право зарубіжних країн (навчальні матеріали та схеми)» складено відповідно до навчальної програми з державного (конституційного) права зарубіжних країн.

1. Конституційне регулювання функціонування політичної системи суспільства в зарубіжних країнах

Сукупність відносин, пов'язаних із здійсненням політичної влади у суспільстві, утворюють політичну систему. Політичні відносини, як і економічні, соціальні і духовно-культурні, є складовими елементами суспільного ладу. Суспільний лад представляє собою організацію суспільства, зумовлену певним рівнем виробництва, розподілу, обміну матеріальних благ, особливостями свідомості, традицій населення. У кожному суспільстві формуються ідеали, які відображають світогляд народу та визначають зміст національної системи права. Проголошення в конституціях суспільних ідеалів набуває форми цінностей, через які виражається відношення до матеріальних і нематеріальних об'єктів реальної дійсності (суверенітет, принципи правової держави, права людини тощо). Система цінностей, що забезпечується нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Основного закону, утворює засади конституційного ладу. Конституційний лад – це порядок, за яким права і свободи людини гарантуються, а держава діє відповідно до конституції. За своїм змістом конституційний лад постає як системне політико-правове явище, складовими елементами якого є державний і суспільний лад. До основ державного ладу належать вихідні принципи організації і діяльності держави та її інститутів.

Сутність політичної системи розкривається в її інституціональному, функціональному, ідеологічному та нормативному проявах. Політична система в інституціональному аспекті представляє собою сукупність соціальних інститутів, які з метою реалізації своїх інтересів беруть участь у здійсненні політичної влади. Між соціальними інститутами політичної системи виникають політичні відносини, які утворюють політичний процес. Конституційно-правове регулювання становища інститутів політичної системи та політичного процесу засновує механізм здійснення політичної влади, який визначає функціональну спрямованість політичної системи (політичний режим). Функціонування інститутів політичної системи відбувається на основі системи ідей, уявлень, які розкривають ідеологічний компонент політичної системи. У демократичних країнах основна мета політич-

ного процесу полягає в задоволенні певної суспільної потреби. Способом досягнення цієї мети є приведення політичних відносин у систему через їх конституційно-правове оформлення – конституціоналізацію та інституціоналізацію. Сукупність конституційно-правових норм, які регулюються політичні відносини, розкривають нормативне значення політичної системи.

У демократичних країнах принцип влади народу (народного суверенітету) є відправним конституційним принципом політичної системи. Народ здійснює владу в формах безпосередньої (вибори, референдум, народна законодавча ініціатива тощо) та представницької (репрезентація інтересів народу його делегатами) демократії. Окрім цієї засади політичної системи конституції демократичних країн проголошують такі принципи політичної системи: політичного, партійного й ідеологічного плюралізму; гарантування прав людини; верховенства права; розподілу влад; заборони цензури тощо.

Безпосередньо термін «політична система» був запроваджений у конституційну практику Основними законами соціалістичних країн (Конституції НРБ 1971 р., Куби 1976 р., СРСР 1977 р. та ін.). На сучасному етапі характер політичної системи соціалістичних країн виражається в таких конституційних положеннях про: природу державної влади (диктатура пролетаріату, революційно-демократична диктатура народу, влада патріотичного блоку); однопартійну систему (керівна роль комуністичної партії); роль масових громадських організацій як форми участі народу у вирішенні державних завдань; демократичний централізм як основний метод організації та діяльності державного апарату, правлячої партії та громадських організацій; панування принципу «соціалістичної» (революційно-демократичної) законності, заснованої на марксистсько-ленінській ідеології.

2. Конституційно-правові засади взаємодії державних та недержавних інститутів у зарубіжних країнах

Вияв своєї суті політична система демократичних країн знаходить в організації й діяльності органів державної влади на основі принципів правової держави та функціонуванні широкого спектру недержав-

них інститутів (політичних партій, професійних спілок, союзів підприємців і роботодавців, лобістських організацій, засобів масової інформації, церкви тощо). Закріплення в конституціях принципів функціонування недержавних інституцій, які зумовлюють їх незалежне від держави становище, дозволяє сформувати громадянське суспільство. Громадянське суспільство – це таке суспільство, для якого характерні: наявність розгалуженої системи недержавних інституцій; визнання їх з боку держави та гарантування діяльності; право недержавних інституцій контролювати діяльність держави; високий рівень самоорганізації членів соціуму. Через громадянське суспільство виражаються приватні інтереси і потреби, тоді як держава реалізує суспільні (загальнонародські) інтереси.

Конституції зарубіжних країн (Конституції Республіки Болгарія (ст. 11), Італійської Республіки (ст. 18; ст. XII «Перехідних і прикінцевих постанов»), Японії (ст. 21), Республіки Бразилія (ст. 17), Республіки Казахстан (ст. 5) та ін.) встановлюють такі засади функціонування політичних партій: 1) партійна багатоманітність; 2) право громадян об'єднуватися в громадські організації з метою захисту політичних інтересів; 3) визнання провідної ролі політичних партій у формуванні та виявленні волі народу і функціонуванні демократичного ладу; 4) вільність утворення й діяльності політичних партій; 5) рівність політичних партій перед законом; 6) заборона діяльності таємних об'єднань; 7) заборона політичних партій, діяльність яких спрямована на повалення існуючого ладу, розпалення релігійної ворожнечі тощо; 8) заборона фінансування політичних партій іноземними державами та міжнародними організаціями.

Основи діяльності профспілок і підприємницьких організацій визначені в конституціях зарубіжних країн (Конституції ФРН (ст. 9), Греції (ст. 23), Туреччини (ст. 51), Японії (статті 21, 28), Італії (ст. 18, 39), Польщі (ст. 12), Іспанії (ст. 7), Преамбула Конституції Франції 1946 р.) таким чином: 1) плюралізм функціонування неполітичних об'єднань; 2) право громадян вільно, без особливого дозволу, об'єднуватися в громадські організації з метою захисту соціально-економічних інтересів і вільно виходити з їх лав; 3) визнання важливого значення професійних і підприємницьких союзів в охороні та покращенні умов праці, розвитку соціально-економічних прав і свобод, відпрацюванні соціальної й тарифної політики тощо;

4) зобов'язання держави вжити заходів щодо забезпечення повної реалізації прав профспілок; 5) право роботодавців і підприємців представляти свої інтереси через лобістські організації.

Лобізм (від англ. lobby – кулуари, коридори, в яких депутати парламенту неформально спілкуються) – це інститут політичної системи, що представляє собою механізм впливу приватних і громадських організацій на процес прийняття рішень органами державної влади. Сам термін «лобізм» виник у США у першій половині XIX ст. і застосовувався до агентів корпорацій, які так би мовити «ловили» у коридорах людей, що приймали рішення, та умовляли їх діяти в інтересах даної компанії. Правовою основою діяльності лобістів стала Поправка I Конституції США, яка гарантувала право громадян звертатися із клопотаннями до уряду.

На сучасному етапі у розвинених країнах забороняється функціонування так званого «тіньового лобізму». У зв'язку з цим у зарубіжних державах виділяють дві форми інституціоналізації лобізму. Перша передбачає прийняття відповідних законів, які виводять лобістів із тіні. Наприклад, у США на федеральному рівні функціонування лобістів регламентується Актом про реєстрацію іноземних агентів (1938), Актом про федеральне регулювання лобіювання (1946), Актом про розкриття лобістської діяльності (1995), Актом про прозорість іноземної лобістської діяльності (2005). У багатьох постсоціалістичних країнах прийняті закони, що встановлюють правила реєстрації лобістів, форми та методи їх діяльності, відповідальність (Закон Республіки Польща «Про лобістську діяльність у законодавчому процесі» (2005), Закон Литовської Республіки «Про лобістську активність» (2000), Закон Угорщини «Про лобістську діяльність» (2006).

Сутність другої моделі полягає в утворенні спеціального інституту – соціально-економічної ради, яка виконує роль «лобістського парламенту» (у Франції – Економічна, соціальна й екологічна рада, в Італії – Національна рада економіки та праці, у Бельгії – Національна рада праці, у Нідерландах – Рада із проблем праці, у Великій Британії – Економічний та соціальний комітет). Основними напрямками їх діяльності є: 1) надання фахових консультацій та експертних послуг парламенту й уряду; 2) здійснення громадського контролю за діяльністю органів влади; 3) сприяння економічному, соціальному та

технологічному розвитку країни; 4) налагодження взаємин між різними соціально-економічними групами суспільства, а також між ними та державою; 5) координування діяльності органів законодавчої та виконавчої влади.

Конституційна регламентація функціонування засобів масової інформації покликана: 1) забезпечити людині повну реалізацію її права на свободу думки, слова і друку; 2) гарантувати суспільству охорону від зловживань ЗМІ, які є потужною зброєю впливу на свідомість людей. Уже у перших конституціях владі заборонялося видавати акти, які обмежують свободу слова і друку (ст. 11 Декларації прав людини та громадянина 1789 р., Поправка I Конституції США). У Швеції Постановою Короля «Про свободу писемності та преси» (1766) свобода слова і друку визнавалася великою перевагою, яка сприяє розвитку та поширенню науки і корисних ремесел, та є кращим засобом поліпшення моралі й пропаганди принципу верховенства права. Із чотирьох актів, які складають сучасну Конституцію Швеції, два – присвячені свободі слова (висловлювань) і свободі преси (Акт про свободу преси (1974) та Основний Закон про свободу висловлювань (1991)). Ці акти встановлюють право кожного шведського громадянина в його відносинах із суспільством гласно висловлювати свої думки і почуття в друкованому вигляді, через радіо та телебачення, за допомогою інших подібних засобів передачі, а також оприлюднювати офіційні документи та розповсюджувати відомості з будь-якої теми в звукозапису та в інших формах.

Конституції демократичних країн містять такі засади функціонування ЗМІ (Конституції Греції (ст. 14), Румунії (ст. 30), Італійської Республіки (ст. 21), Парагваю (статті 26–31), Іспанії (ст. 20), Литви (ст. 44): 1) плюралізм ЗМІ; 2) заборона закривати або призупиняти діяльність засобів масової інформації; 3) свобода журналістської діяльності та захист конфіденційності джерел інформації журналістів; 4) відповідальність ЗМІ за розповсюдження неправдивої інформації, відомостей, які мають характер образи, наклепу, розпалюють між-національну, релігійну ворожнечу, підбурюють до повалення існуючого ладу та порушення територіальної цілісності держави; 5) заборона монополізації ЗМІ.

Важливим інститутом політичної системи є церква. Залежно від міри впливу церкви на політичний процес виділяють теократичну,

клерикальну, світську й атеїстичну держави. Теократична держава (від грец. *theos* – бог, *kratos* – влада) – особлива форма організації державної влади, за якої влада повністю належить церковній ієрархії. Прикладом теократичної держави є Ватикан. Відповідно до Основного Закону Держави-міста Ватикан 2001 р. система влади заснована на таких принципах: 1) пріоритет релігійного начала в організації влади; 2) єдність влади й її уособлення верховним понтифіком (Папою Римським); 3) виборність глави держави (конклавом – колегією кардиналів) та безстроковість посади.

Клерикальна (лат. *clericalis* – церковний) держава вирізняється домінуючим становищем релігії і духовенства, їх політичними, правовими, економічними та соціальними привілеями. У конституціях клерикальних держав певна релігія отримує статус офіційної (державної) ідеології, а відповідна їй релігійна організація (церква, духовне управління) бере участь у вирішенні державних питань. Релігія є обов'язковим елементом державної системи освіти і виховання, користується виключним пріоритетом і підтримкою держави, утримується за її рахунок. Наприклад, у мусульманських країнах іслам проголошено офіційною релігією, а мусульманське право – джерелом всієї системи права (Конституції Ісламської Республіки Афганістан (ст. 2 «Релігія», ст. 3 «Закон і релігія»), Йорданського Хашимітського Королівства (ст. 14), Катару (ст. 35)).

Світську державу характеризують такі принципи взаємин держави й церкви: 1) релігійного плюралізму; 2) рівноправності усіх церков і конфесій у суспільстві; 3) взаємної незалежності держави і церкви, поваги до автономії віросповідних союзів, а також взаємодії їх задля суспільного та індивідуального блага; 4) свобода совісті. Наприклад, Конституції Македонії (ст. 19), Російської Федерації (статті 14, 28), Естонії (ст. 40), Республіки Філіппін (ст. 6), Японії (статті 19, 20).

Разом з тим в Основних Законах деяких світських держав визначено важливу роль традиційної церкви у розвитку основ державності. У Конституції Грузії 1995 р. (ст. 9) проголошено, що Держава визнає виняткову роль Грузинської Апостольської Автокефальної Православної церкви в історії Грузії та її незалежність від держави і разом з тим гарантує повну свободу релігійних переконань і віросповідання, незалежність церкви від держави. Про світський характер,

традиційну релігію (східно-православне віросповідання) і свободу совісті говорять і статті 13 і 37 Конституції Республіки Болгарія 1991 р. та статті 25 і 53 Конституції Республіки Польща 1997 р.

У конституційній історії соціалістичних держав є приклади визнання державою атеїзму (Конституція Народної Соціалістичної Республіки Албанія 1976 р. – ст. 37 («Держава не визнає жодної релігії й підтримує і розвиває атеїстичну пропаганду, щоб укоренити в людях матеріалістичний науковий світогляд»)). Разом з тим у переважній більшості соціалістичних країн свобода совісті формально гарантувалася в Основних Законах (Конституція СРСР 1977 р. (ст. 52), Основний Закон НДР 1971 р. (ст. 53), Конституція Югославії 1974 р. (ст. 174) та ін.). Водночас у соціалістичних країнах пропагувалися такі засади виховання та освіти, як: ґрунтування на досягненнях сучасної науки і, зокрема, марксизму; обов'язок батьків і суспільства виховувати молодь у дусі комунізму тощо.

Наприклад, діюча Конституція КНР 1982 р. (ст. 24) закріплює державне виховання громадян у дусі патріотизму, колективізму, інтернаціоналізму, комунізму і діалектичного та історичного матеріалізму, боротьби з капіталістичними, феодальними й іншими декадентськими ідеями. У той же час ст. 36 Конституції КНР встановлює, що громадяни КНР користуються свободою віросповідання. Жодні державні органи, громадські організації та окремі особи не можуть примусити громадян сповідувати або не сповідувати будь-яку релігію, не можуть дискримінувати громадян на підставі стосовно релігії. Держава захищає нормальну релігійну діяльність. Ніхто не може використовувати релігію для участі в заходах, які порушують громадський порядок, погіршують здоров'я громадян або втручаються в освітню державну систему. Релігійні організації та релігійні справи не підлягають будь-якому іноземному управлінню. На сучасному етапі буддизм залишається найпопулярнішою релігією в Китаї з моменту його появи в Китаї в I ст. н. е. Іншою популярною релігійною групою є даосизм (вчення про дао або «шлях речей»), китайське традиційне вчення, що включає елементи релігії та філософії. Конфуціанство популярно серед освічених людей. У Китаї налічується більше 18 мільйонів мусульман, відкриті приблизно 30 тисяч мечетей. Близько 7% населення Китаю є християнами.

3. Різноманітність форм сучасної держави та їх загальна характеристика

Однією з функцій політичної системи є легітимація державної влади. Легітимація державної влади – це процес визнання влади виправданою й законною з боку тих, на кого ця влада поширюється. Легітимація елементів форми держави – це процес, за допомогою якого вони набувають властивості легітимності, що відображає обґрунтованість, виправданість, справедливість, законність влади певним психологічним настановам і очікуванням народу в цілому.

Форма держави – це структурна та територіальна організація державної влади, методи її здійснення та способи взаємодії органів публічної влади і населення країни. Серед багатьох причин розмаїття форм держави можна виділити ряд основних: історичні особливості становлення держави, національні традиції, соціально-економічний рівень розвитку. При цьому варто враховувати, що зміна однієї з форм держави призводить до зміни інших форм.

Інститут форми держави має комплексний характер, тому складається з трьох підінститутів – форми правління, форми політико-територіального устрою та політичного режиму. У конституціях зарубіжних країн рідко зустрічаються статті, що встановлюють безпосередньо форму держави. Звичайно форма держави характеризується через її підінститути. Форма правління – це закріплений у конституції спосіб організації, діяльності та взаємодії вищих органів державної влади. У конституційному (державному) праві зарубіжних країн розрізняють дві форми правління – монархію та республіку.

Форма політико-територіального устрою – це встановлений у конституції порядок поділу території держави на частини з визначенням статусу центральних органів влади та органів влади складових частин країни. Як правило, у конституціях зарубіжних країн закріплюються такі принципи політико-територіального устрою країни: 1) проголошується конкретна форма політико-територіального устрою держави; 2) вводиться положення про цілісність території держави та заборони посягань на її цілісність; 3) фіксується характер взаємовідносин центральних органів влади та органів влади частин країни. У сучасному світі існують дві основні форми політико-територіального устрою – унітарна держава та федеративна держава.

Третім підінститутом форми держави є політичний режим, який представляє собою встановлені в конституції сукупність методів, способів і прийомів здійснення політичної влади.

4. Конституційні принципи взаємодії вищих органів державної влади в сучасних республіках

Республіка (від лат. *respublica* – спільна справа) – це такий різновид форми правління, в якому посада глави держави є виборною та строковою. Виділяють президентську республіку, парламентську республіку, напівпрезидентську республіку (парламентсько-президентську та президентсько-парламентську), єдиновладну («радянську») республіку, безпосередню республіку.

У конституціях Азербайджану, Аргентини, Бразилії, Мексики, США встановлені принципи взаємин вищих органів, які засновані на «жорсткій системі стримувань і противаг», та характеризують президентську республіку таким чином: 1) президент обирається без участі парламенту безпосередньо населенням або колегією виборщиків; 2) президент є главою виконавчої влади, він формує уряд і очолює його; 3) уряд несе відповідальність перед президентом; 4) президент не має права розпуску парламенту; 5) парламент не може відправити уряд у відставку.

В Основних Законах Італії, Індії, Ізраїлю, Молдови, Угорщини, ФРН містяться засади «гнучкої системи стримувань і противаг», які розкривають такі головні ознаки парламентської республіки: 1) президент є главою держави, символом єдності нації та гарантом стабільності державного управління; 2) президент обирається парламентом або спеціальною колегією, до складу якої входять делегати від законодавчих (представницьких) органів регіонів; 3) вищим органом виконавчої влади є уряд, який формується парламентом і несе відповідальність перед парламентом; 4) провідну роль у політичному житті суспільства відіграє голова уряду, який, як правило, є лідером парламентської фракції, що має більшість мандатів; 5) парламент вправі відправити уряд у відставку; 6) глава держави за пропозицією голови уряду здатний розпустити парламент.

У конституціях напівпрезидентських республік об'єднані риси президентської та парламентської республік («змішана система стримувань і противаг»). У сучасних зарубіжних державах існують парламентсько-президентська республіка (Австрія, Болгарія, Польща, Португалія, РФ) і президентсько-парламентська республіка (Франція, Білорусь, Казахстан). У конституціях цих республік втілені такі спільні принципи взаємодії вищих органів державної влади, які властиві як парламентсько-президентській, так і президентсько-парламентській республіці: 1) позапарламентське обрання президента, який є главою держави, представником нації, гарантом дотримання конституції, прав і свобод людини; 2) вищим органом виконавчої влади є уряд, який підзвітний главі держави і відповідальний перед парламентом; 3) глава держави вправі розпустити парламент за певних умов; 4) парламент також, за певних умов, здатний відправити уряд у відставку.

Серед відмінностей президентсько-парламентської та парламентсько-президентської республік особливо виділяється порядок формування уряду. У парламентсько-президентській республіці уряд формується парламентською більшістю, а глава держави лише формально пропонує парламенту кандидатуру на посаду голови уряду та, після її затвердження парламентом, підписує указ про призначення висуванця парламенту на посаду голови уряду. У президентсько-парламентській республіці президент пропонує парламенту кандидатуру голови уряду, незважаючи на розклад політичних сил у парламенті. Водночас на практиці президент змушений рахуватися з парламентом, адже за конституцією президентсько-парламентських республік уряд, щоб отримати легітимний статус, повинен заручитися довірою законодавчого органу влади.

Єдиновладні («радянські») республіки зберігаються в КНДР, КНР, на Кубі й в інших соціалістичних країнах. У конституціях таких держав не закріплений принцип розподілу влад, а вся влада уособлена у роботі зборів народних представників. Відповідні збори займають провідне місце у владному механізмі, призначаючи всі органи влади та визначаючи напрями внутрішньої і зовнішньої політики.

Безпосередні республіки, як правило, існують у країнах з невеликою кількістю населення, адже переважна більшість питань загально-го і місцевого значення вирішуються за допомогою форм безпосеред-

ньої демократії. Наприклад, у Швейцарській Конфедерації (налічує близько 8 мільйонів жителів) на федеральному рівні законодавча влада здійснюється як Федеральними Зборами (парламентом), так і у формі регулярного референдуму та через народну законодавчу ініціативу. На рівні усіх кантонів широко розповсюджені референдум і плебісцит, а у деяких гірських кантонах також застосовується спосіб ухвалення нормативно-правових актів загальними зборами виборців.

===== 5. Конституційні принципи взаємодії вищих органів державної влади в сучасних монархіях

Монархія (від грец. monarchia – єдиновладдя) – це такий різновид форми правління, в якому глава держави отримує верховну владу у спадок і знаходиться на посаді безстроково. Існують такі види монархії: абсолютна; обмежена (конституційна), яка поділяється на дуалістичну і парламентарну; виборна. Виборну монархію закріплюють Конституції ОАЕ та Малайзії. Монарх у цих країнах обирається спеціальними радами (в ОАЕ – Вищою Радою Союзу, а в Малайзії – Радою султанів).

В Основних Законах Брунею, Катару, ОАЕ, Оману, Саудівської Аравії закріплені принципи взаємодії вищих органів державної влади, характерні для абсолютної монархії: 1) монарх є главою держави, символом національної єдності і верховним головнокомандувачем збройними силами, його особистість недоторканна, а рішення – остаточні. Повна політична та юридична невідповідальність монарха доповнюється відсутністю контролю за його верховною владою з боку суспільства; 2) діє режим поєднання влад, тобто в руках монарха сконцентровані всі гілки влади, тобто монарх очолює виконавчу владу, формує уряд, який має статус дорадчого органу при монарху; 3) у законодавчій галузі монарху допомагають консультативні законодавчі ради, члени якої не наділені правом законодавчої ініціативи; 3) судова влада здійснюється від імені монарха.

У конституціях дуалістичних монархій (Бахрейн, Йорданія, Камбоджа, Кувейт) взаємодія вищих органів влади ґрунтується на засадах: 1) монарх є главою держави та символом національної єдності; 2) монарх очолює виконавчу владу, реалізує її через своїх міністрів, статус

яких визначається монархом; 3) законодавча влада належить монарху і парламенту, який є представницькою установою; 4) судова влада здійснюється від імені монарха.

На сучасному етапі найпоширенішим різновидом монархії є парламентарна монархія (Велика Британія, Бельгія, Іспанія, Люксембург, Канада, Малайзія, Норвегія, Таїланд, Японія та ін.). У конституціях цих країн встановлені такі принципи взаємодії вищих органів державної влади: 1) монарх виконує роль символу нації та є гарантом стабільності державного управління; 2) парламент обирається населенням країни; 3) парламент формує уряд, а головою уряду стає лідер партії, що має більшість мандатів у парламенті; 4) уряд несе відповідальність перед парламентом; 5) провідне місце у визначенні політичного курсу займає уряд.

==== 6. Конституційне закріплення різновидів принципу «унітаризму» в зарубіжних країнах

Унітарна держава (від лат. *unitus* – єдиний) – це держава, територія якої складається з адміністративно-територіальних одиниць. В унітарних державах діє єдина конституція загальнонаціонального характеру, єдина система права, єдина система вищих органів влади. Ступінь централізації унітарних держав неоднаковий, тому розрізняють централізовані унітарні держави, відносно децентралізовані та децентралізовані.

У конституціях централізованих унітарних державах встановлено, що управління регіонами країни здійснюється винятково центральними органами влади, місцеві виборні органи влади або відсутні, або функціонують на формальній основі (КНДР).

Для Основних Законів відносно децентралізованих держав характерно закріплення в частинах країни як місцевих виборних органів влади, так і місцевих органів державної влади. При цьому місцеві органи державної влади здійснюють адміністративний контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування (Болгарія, Казахстан, Польща, Франція тощо).

Засади децентралізованої унітарної держави закріплено в конституційному законодавстві Великої Британії, Ізраїлю, Японії. Головною

ознакою є наявність на всіх рівнях адміністративно-територіальних одиниць лише місцеві виборні органи влади. Контроль центру за роботою органів місцевого самоврядування має непрямий характер, тобто реалізується через відповідні міністерства і суди. Наприклад, у Конституції Японії 1947 р. У розд. VIII визначено, що публічна влада на місцях заснована на принципі місцевої автономії. Губернатори префектур і інші головні виконавчі особи місцевих органів влади обираються населенням відповідних територій (ст. 93 Конституції 1947 р.). На розвиток конституційних положень у 1947 р. був прийнятий Закон «Про місцеву автономію», який проголосив мету принципу місцевої автономії – забезпечення для кожного демократичного й ефективного правління та сприяння добробуту населення (статті 1, 1–2). У цьому Законі (статті 1–3) встановлена дворівнева система органів місцевого управління: 1) верхній рівень – префектури: То (мегаполісні); До (окружні); Фу (міські); Кен (сільські); 2) низовий – міста, села та селища, у яких утворені звичайні місцеві публічні органи. Крім того, Закон передбачає формування спеціальних місцевих публічних органів: спеціальних приходів, союзів місцевих публічних органів, приходів власників (*zaisanku*), місцевих корпорацій розвитку.

У конституціях Азербайджану, Іспанії, Італії, Фінляндії та ін. країн передбачена можливість утворення автономних формувань. У такому випадку унітарна держава вважається складною. Основні закони простих унітарних держав (Болгарія, Польща, Білорусь, Казахстан) не містять права адміністративно-територіальних одиниць отримати статус автономії.

==== 7. Конституційне регулювання взаємовідносин федеральних органів влади та суб'єктів федерації в сучасних федераціях

Федеративна держава (від лат. *foederatio* – союз) – це така держава, територія якої складається з державоподібних утворень (суб'єктів федерації). Суб'єкти федерації можуть мати різні назви – кантони у Швейцарії, штати в Австралії, Бразилії, США, провінції в Канаді, землі в Австрії і ФРН тощо. У рамках федеративної держави суб'єкти мають певний суверенітет, зокрема вони приймають свої конституції,

законодавство, засновують органи державної влади та місцевого управління. У той же час суверенітет суб'єктів обмежений: 1) пріоритетною дією федеральної конституції і права; 2) правом федерації визначити статус суб'єктів федерації; 3) заборонаю сесесії (від лат. *secessio* – відхід, тобто право вільного виходу зі складу федерації); 4) існуванням інституту федеральної інтервенції (правом федерації втручатися у справи суб'єктів за певних умов); 5) закріпленням за федеральними органами влади значних предметів відання.

У конституційному (державному) праві зарубіжних країн федеративні держави прийнято класифікувати за юридичними підставами утворення, за принципом утворення, за статусом суб'єктів федерації, за характером та ступенем взаємопов'язаності і взаємозалежності суб'єктів федеративних відносин у системі розподілу державної влади (так званий «розподіл влад по вертикалі»).

Залежно від юридичних підстав федеративні держави поділяються на договірні та конституційні. Договірні федерації виникли внаслідок добровільної угоди декількох незалежних держав про об'єднання в одну державу (Канада, США, Швейцарія). Конституційні з'явилися в результаті зростання самостійності статусу регіонів і визнання в конституції за регіонами статусу суб'єктів федерації (Бельгія, Бразилія).

За принципом утворення федеративних держав виділяють національні, територіальні та національно-територіальні федерації. Національні федерації формуються за національним складом населення, суб'єкти федерації одержують найменування так званих титульних націй (СРСР, ЧССР). У територіальних федераціях вирішальним фактором створення федеративної держави стає необхідність встановлення децентралізації федеральної влади (Бразилія, США). Що ж до національно-територіальних федерацій, то в них враховані як національні особливості населення країни, так і адміністративно-територіальний устій держави (Канада, РФ).

На підставі статусу суб'єктів федерації розрізняють симетричні й асиметричні федерації. У симетричних федераціях всі суб'єкти федерації мають однаковий правовий статус. Однак у цей час симетричні федерації в чистому вигляді не існують, тому що суб'єкти федерації юридично можуть бути рівноправними, але у вирішенні найважливіших питань беруть неоднакову участь.

За характером та ступенем взаємопов'язаності і взаємозалежності суб'єктів федеративних відносин у системі розподілу державної влади (так званий «розподіл влад по-вертикалі») виділяють дві моделі федералізму: дуалістичний і кооперативний.

Дуалістичний федералізм характеризується суворою фіксованістю в конституції поділу функцій і компетенції між федеральною владою і владою суб'єктів федерації. Суть дуалістичного федералізму полягає в поділі влади у федеративній державі таким чином, щоб обидва рівня управління не залежали один від одного і мали самостійний конституційно-правовий статус. У конституціях країн, які визнали дуалістичну модель федералізму, встановлено такі варіанти розподілу компетенції: виключна компетенція федерації; виключна компетенція суб'єктів федерації; залишкова компетенція, яка оформлюється за допомогою презумпції, тобто в конституції відсутній конкретний перелік предметів відання, закріплених за федерацією або за суб'єктами. У теорії концепція дуалістичного федералізму передбачає подвійність суверенітету: суверенітет федеративної держави і суверенітет її суб'єктів, але на практиці це забезпечити неможливо.

Зважаючи на це, після Другої світової війни отримала поширення друга модель федералізму – кооперативна. Теорія кооперативного федералізму вперше отримала розвиток у програмі «Нового курсу» 32-го Президента США Ф. Рузвельта. Зміст «Нового курсу» полягав в об'єднанні зусиль федерації і штатів для вирішення комплексних соціально-економічних проблем. Ця модель передбачає партнерство та кооперацію двох рівнів влади (федерального і суб'єктів федерації). У зв'язку з цим у конституціях зарубіжних держав з'являється такий вид розподілу компетенції, як спільна. Спільна компетенція федерації та суб'єктів реалізується через співпрацю та солідарну відповідальність при здійсненні державних функцій федерації та її суб'єктів. Зокрема, федеральний парламент приймає рамкові закони, а суб'єкти федерації конкретизують їх. Спільна компетенція може бути реалізована у формі конкуруючої, тобто суб'єкти федерації займаються тільки тими питаннями, які не врегульовані федерацією. Вперше модель кооперативного федералізму отримала конституційне закріплення в Основному Законі ФРН 1949 р. Під терміном «кооперативний федералізм» німецькі юристи розуміють особливий механізм взаємодії союзу і земель, заснований на координації дій. Специфікою ні-